

УДК 811.161.2(072)

DOI: 10.36550/2415-7988-2020-1-188-131-134

ОГАРЄНКО Тетяна Анатоліївна –

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8400-1670>

e-mail: tetogarenko@gmail.com

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ПОНЯТЬ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Основним завданням вивчення української мови є формування комунікативних компетентностей, тобто вироблення вміння спілкуватися в конкретній ситуації, добираючи оптимальні мовні засоби. Розуміння мови як системи найповніше виявляється при вивченні синтаксичних понять, тому систематичний курс синтаксису є завершальною і найважливішою ланкою у вивченні української мови. Увесь курс української мови спрямований на розвиток комунікативних здібностей, однак саме при вивченні синтаксису студенти спостерігають повноту реалізації функцій одиниць усіх рівнів мови. Синтаксичний рівень виступає основою для розуміння функціональної значущості фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних одиниць. Надзвичайно важливим є опрацювання всіх синтаксичних понять на основі довершених творів, оскільки тільки в контексті найповніше розкриваються всі можливості мовних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні засади методики вивчення синтаксису в середній школі достатньо висвітлені в науково-методичній літературі. Теоретичні засади навчання синтаксису обґрунтували такі вчені, як О. Біляєв, В. Горяний, С. Караман, О. Авраменко. Увагу питанням вивчення синтаксису у вищій школі приділяли К. Плиско, Н. Іваницька, Р. Христіанінова, Н. Гуйванюк та ін. Однак залишається багато проблемних питань щодо вибору оптимальних методів, прийомів навчання синтаксису у вищих навчальних закладах.

Мета статті – проаналізувати методику текстуального підходу до вивчення синтаксичних понять, зокрема ускладнювальних компонентів у простому ускладненому реченні. Довести, що у зв'язку з комунікативно-діяльнісним підходом найважливішим при вивченні дисциплін мовознавчого циклу є формування

комунікативних вмінь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студенти педагогічних спеціальностей повинні не тільки володіти фактичними знаннями матеріалу, а й розуміти методику подачі тієї чи іншої інформації. Тому при вивченні синтаксису в університеті важливо відпрацьовувати на заняттях усі можливі форми роботи, які надалі майбутній педагог зможе застосовувати у власній практиці. Визначальним на сьогодні виступає комунікативно-діяльнісний підхід, перевагами якого, як зазначає І. О. Кухарчук, «є те, що він дає змогу вивчати синтаксичну будову мови як динамічну систему й досліджувати функціонування синтаксичних одиниць у різних мовленнєвих актах, ... сприяє формуванню умінь комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови. Комунікативно-діяльнісний підхід базується на системному описі синтаксичних явищ, на усвідомленні системи та внутрішньої структурної організації мовних одиниць, які функціонують у реальних актах комунікації» [2, с. 4].

Опрацювання синтаксичних понять починається з найменшої синтаксичної одиниці – словосполучення – і завершується розглядом надфразних єдностей (складного синтаксичного цілого, тексту). Надзвичайно важливим для формування комунікативних вмінь є опрацювання простих ускладнених речень, які є одними з продуктивних типів і уможливають вираження різноманітних модальних відтінків за рахунок уживання звертань, вставних і вставлених конструкцій. «Прості ускладнені речення – це синтаксичні конструкції, у яких наявні однорідні, відокремлені, уточнювальні члени речення, вставні, вставлені компоненти, звертання» [3, с. 5]

Важливою методичною вимогою є вивчення синтаксису та пунктуації на рівні тексту, тобто визначальним є текстуальний підхід. Для цілісного, повного сприйняття функцій ускладнювальних компонентів у

простих ускладнених реченнях рекомендовано розглядати їх у контексті, бажано на прикладі одного суцільного твору.

З метою глибшого засвоєння теоретичних відомостей із синтаксису, формування й розвитку логічного мислення, спостереження художньої функції синтаксичних одиниць бажано використовувати високохудожні тексти, які є зразками функціонування літературної мови. Зокрема, для закріплення вивчення теми «Просте ускладнене речення» студентам можна рекомендувати наскрізний аналіз повісті О. Довженка «Зачарована Десна».

Студентам можна запропонувати підготувати проєкт «Вставні конструкції в повісті О. Довженка «Зачарована Десна». Зокрема, при підготовці вони з'ясують, що письменник активно вживає вставні одиниці всіх семантичних груп:

1. Оцінка повідомлюваного з погляду його достовірності:

а) упевненість когось у комусь або чомусь, вірогідність, імовірність чогось: *Якось однієї ночі в нашій хаті, що, як відомо, вже вросла по вікна в землю, сталося дві події* (Довженко, с.446); *І я був неправий, звичайно* (Довженко, с. 455); *Справді, два деркачі, що почали перегукуватися в траві над Десною, раптом притихли, немов почувачи, що мова йде про їхню деркацьку долю* (Довженко, с. 459);

б) невпевненість у комусь або чомусь, неймовірність чогось, припущення, намір: *Напевно, там водилися й гадюки* (Довженко, с. 432); *«Мабуть, не почув, – подумав я. – Треба вернутись назад і сказати ще раз, голосніше»* (Довженко, с. 441).

2. Звичність повідомлюваних фактів для мовців: *А сад, було, як зацвіте весною!* (Довженко, с. 431).

3. Емоційна оцінка мовцем того, про що йдеться в реченні, почуття мовця (радість, здивування, задоволення, жаль, невдоволення тощо): *На моє щастя, на материні прохання ніхто не зважає* (Довженко, с. 456).

4. Джерело повідомлення: *І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках* (Довженко, с. 431); *Казали, він знав таке слово* (Довженко, с. 433); *Отак міркуючи собі, поволі затулив, кажучи я, очі і вже почав рости* (Довженко, с. 444).

5. Порядок думок, зв'язок між ними: *Отже, кинувшись через тютюн у сад, прабаба бухнулась з розгону на коліна* (Довженко, с. 435); *Крім того, Овратова*

душа любила молочні плівки і здирала їх з гладилок у погребі і в коморі (Довженко, с. 438); *Ну, з другого ж боку, я теж, як божеське створіння, маю свій інтерес і розсудительність, хоч і дрібну, проте не злу і не дурну неначе* (Довженко, с. 454); *Це була, так би мовити, наша фамільна ворона* (Довженко, с. 461).

6. Активізація висловленої реченням думки; це переважно дієслівні форми вставності, які на чомусь наголошують, щось обмежують, уточнюють, пояснюють тощо: *До речі, раз уже мова зайшла про погоду і про мисливця, який одмовився вбивати вищеописану ворону, доведеться сказати і про самого мисливця* (Довженко, с. 462); *Повірите, трохи не здох від смутку, трохи не сказився, їй-богу* (Довженко, с. 465).

7. Узагальнення, вказівка на те, що сказаним у реченні щось підсумовується: *Отже, на чому ми спинились?* (Довженко, с. 45);

Окремо можна додатково виділити групу вставних компонентів, які виконують етикетну функцію, як-от: *Заходьте, будь ласка, не питаючись, – можна?* (Довженко, с. 437); *Замість «моя бідність» він міг сказати «моє багатство», наприклад: «Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи»* (Довженко, с. 449).

Опрацювання цього завдання дозволить студентам досліджувати функціонування тих чи інших семантичних груп вставних компонентів у різних комунікативних ситуаціях, тобто формувати вміння доцільно користуватися різними синтаксичними одиницями.

Студенти роблять висновок, що письменник за допомогою вставних конструкцій прагне передати різноманітні модальні відтінки, почуттєвість, супровідні думки героя, певні зауваги до сказаного тощо.

Важливим при опрацюванні таких ускладнювальних компонентів, як вставні конструкції, є розгляд структурних типів. Теоретичну інформацію про структуру вставних компонентів студенти підкріплюють прикладами з кіноповісті. Перевірку такого завдання можна провести у формі батлу: учасники двох команд почергово називають дібрані приклади із вставними словами, словосполученнями, реченнями.

Спостерігаймо:

1) вставні слова: *А може, те й друге разом і в такій же мірі, як і непереможне бажання, перебираючи дорожочні дитячі*

іграшки, що завжди десь проглядають в наших ділах, усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел (Довженко, с. 431); Явися тоді йому у всій своїй силі, **напевно**, батько кинувся би і прохромив його вилами або зарубав сокирою (Довженко, с. 445); **Справді**, два деркача, що почали перегукуватися в траві над Десною, раптом притихли, немов почувачи, що мова йде про їхню деркацьку долю (Довженко, с. 459);

2) вставні сполучення слів: **На моє щастя**, на материні прохання ніхто не зважає (Довженко, с. 456); **Ну, з другого ж боку**, я теж, як божеське створіння, маю свій інтерес і розсудливість, хоч і дрібну, проте не злу і не дурну неначе (Довженко, с. 454);

3) вставні речення: *Він дозволяв це робити і дивився на нас, малих, з подякою і, як нам здавалося, з любов'ю* (Довженко, с. 467); *Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном* (Довженко, с. 432); *Отак міркуючи собі, поволі затулив, кажучи я, очі і вже почав рости* (Довженко, с. 444).

Окрім того, така форма роботи дозволить зробити висновок, що О. Довженко вживає переважно вставні слова для динамічності розповіді.

Аналіз морфологічного оформлення вставних конструкцій уможливить повторення й частин мови, таким чином реалізується методичний принцип наступності і послідовності.

З погляду частиномовної належності вставні компоненти можуть бути іменникового, дієслівного та прислівникового походження. У дослідженому творі можна спостерігати всі три різновиди вставних компонентів:

а) іменні вставні одиниці (безприменникові і применникові слова і сполучення слів, утворені іменниками, прикметниками, займенниками та числівниками): **До речі**, раз уже мова зайшла про погоду і про мисливця, який одмовився вбивати вищеописану ворону, доведеться сказати і про самого мисливця (Довженко, с. 462); **Правда**, він не дуже був схожий на нашого діда, бо був голий, як у бані, і борода була в нього не біла, а руда, присмалена вогнем, а волосся на голові стояло торч і аж цвіричало в полум'ї (Довженко, с. 438); **Він ненавидів старців, крім того**, йому хотілось прислужитися батькові, що теж ненавидів жебрацтво (Довженко, с. 448);

б) дієслівні вставні одиниці: *Пожили вони щось недовго, бо рано, казали, співати*

почали (Довженко, с. 444); – *Так, звиніть, це мій хлопець, чи, сказати б, ребятьонок меншенький, – відповів батько тихим чужим голосом, смиренным, як у церкві* (Довженко, с. 469); – *Не скаже, звиняйте, малий ще* (Довженко, с. 470);

в) прислівникові вставні елементи: *А голос у нього був такий добрий, і погляд очей, і величезні, мов коріння, волохаті руки були такі ніжні, що, напевно, нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові* (Довженко, с. 443); **Очевидно**, за перший гріх все-таки невеличку, отак не більше за оцей вогонь по кісточки, що в лівому кутку (Довженко, с. 439); **Він, певно**, одвалився якось і загубився у траві (Довженко, с. 463); **І я був неправий, звичайно** (Довженко, с. 455).

Аналіз позиції вставних компонентів можна здійснити на основі експериментального підходу. Вставні елементи можуть посідати будь-яку позицію в реченні: стояти на початку, у середині чи в кінці. У дослідженому творі спостерігаємо всі три випадки позиції вставних компонентів. Змінюючи місце ускладнювальної конструкції, студенти простежують зміну змістового навантаження синтаксичної одиниці, з'ясовують комунікативну роль вставної конструкції залежно від мети мовця. Наприклад, якщо вставна одиниця стоїть на початку речення, то для автора висловлювання важливим є одразу показати функцію, навантаження цього компонента – сумніву чи підсумку сказаного: **Напевно**, там водилися й гадюки (Довженко, с. 432); **Казали**, він знав таке слово (Довженко, с. 433); **Отже**, кинувшись через тютюн у сад, прабаба бухнулась з розгону на коліна (Довженко, с. 435); **І справді**, в нижньому правому кутку картини у диявола в руках сидів дід (Довженко, с. 438).

Коли вставний компонент стоїть у середині речення, тоді оповідач саме під час мовлення починає сумніватися чи навпаки набуває впевненості у тому, що він сказав, йому необхідно подати супровідні зауваження. Наприклад: *Добра людина поїхала, дай їй бог здоров'я, – зітхав він лагідно, коли подорожній, нарешті, зникав у куцах* (Довженко, с. 433); *Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного* (Довженко, с. 434); *Заходьте, будь ласка, не питаючись, – можна?* (Довженко, с. 437); *Якось однієї ночі в нашій хаті, що, як відомо, вже вросла по вікна в землю, сталося дві події* (Довженко, с. 446); *Щовесни отак мокне,*

мабуть, уже з тисячу літ, і чорт їх не витопить і не вижене звідси (Довженко, с. 454).

Позиція вставного елемента в кінці речення показує сумнів чи невпевненість мовця уже після того, як він сказав твердження, тобто після обдумування сказаного: *І я був неправий, звичайно* (Довженко, с. 455).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Вивчення синтаксичних одиниць на основі контекстуального підходу дозволить сформувати в студентів цілісне уявлення про функції ускладнювальних компонентів у простих ускладнених реченнях, виробити вміння добирати й вживати синтаксичні одиниці відповідно до комунікативної мети. Аналіз ускладнювальних компонентів на основі творів українських письменників дозволить також робити висновки про напрямки розвитку літературної мови.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. Київ, Наукова думка, 1986. 710 с.
2. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у мовній освіті вчителів української мови та літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 20 с.
3. Огаренко Т. А. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Просте ускладнене речення. Складне речення: навч. посіб. Кропивницький, 2019. 88 с.
4. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення. Харків, Основа, 1992. 149 с.

REFERENCES

1. Dovzhenko, O. (1986). *Kinopovisti*.

Oповідання [Movie Tales. Story. Kyiv, Scientific Thought]. Kyiv.

2. Kukharchuk, I. O. (2006). *Komunikatyvno-diyalnisnyu pidkhid do vuvchennya syntaksysu u movniy osviti vchyteliv ukrayinskoyi movy ta literatury: avtoref. dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.02*. [Communicative and activity approach to the study of syntax in language education of teachers of Ukrainian language and literature: author. diss. ... cand. ped. sciences: 13.00.02]. Kyiv.

3. Oharienko, T. A. (2019). *Suchasna ukrayinska literaturna mova. Syntaksys. Proste uskladnene rechennya. Skladne rechennya: navch. posib*. [Modern Ukrainian literary language. Syntax. A simple complicated sentence. Complex sentence: teach. tool]. Kropyvnytskyi.

4. Plysko, K. M. (1992). *Syntaksys ukrayinskoyi movy iz systemoyu oriyentyriv dlya samostiynoho vuvchennya*. [Syntax of the Ukrainian language with a system of guidelines for self-study]. Kharkiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ОГАРЕНКО Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика вивчення синтаксису в середній та вищій школі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

OHARIENKO Tetiana Anatoliivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: syntax teaching methods in secondary and high school.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2020 р.

УДК 378.147.091.33: 796:[373.3:613/614]
DOI: 10.36550/2415-7988-2020-1-188-134-138

ПАНЧЕНКО Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та методики олімпійського і професійного спорту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2024-2202>
e-mail: gp28@meta.ua

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИДАКТОГЕННИХ ПОРУШЕНЬ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Існуючий стан

вищої фізкультурної освіти об'єктивно ставить питання про підвищення вимог